

OD KRIZE FINANSIJSKOG „BALONA” DO KRIZE JAVNIH DUGOVA

Joseph Stiglitz, *Freefall. Free Markets and the sinking of the global economy (Slobodan pad)*, Penguin Books, London, 2010, 443 p.

Jacques Attali, *Tous ruines dans dix ans? Dette publique, la dernière chance (Svi propali za deset godina ?)*, Le livre de Poche, Fayard, Paris, 2010, 242 p.

Ništa na očigledniji način ne pokazuje socijalnu suštinu razvijenih društava i odnose moći u SAD i zapadnom svetu od zbivanja i reakcije povezane sa velikom finansijskom krizom, koja je uzdrmla svet 2008. godine. Poput neke morske nemani koja se transformiše svakoga puta kada se iz dubina pojavi na površini, tako i velika ekonomska kriza već godinama trese privrede razvijenih zemalja, uvek u drugom obliku i bez kraja na vidiku. Iz krize finansijskog „balona” nastalog davanjem lakih kredita na nekretnine iz kojeg je iznikla kriza celokupnog bankarskog sistema u SAD, kriza se skoro munjevitom brzinom i poput magije u filmovima Harija Potera pretvorila u krizu javnih dugova u pojedinim evropskim zemljama, a posebno u regionu „evrozone”, ugrožavajući time same privredne i institucionalne osnove zapadnoevropskih društava, a posebno jednu od njihovih najuspešnijih tvorevina: evropsku integraciju. Pri tome, izgleda kao da je prvi i osnovni cilj vlasti bio da zaštiti interese velikih banaka i njihovih akcionara, odnosno baš onih koji su bili glavni uzročnici krize.

Džozef Štiglic, nekadašnji glavni ekonomski ekspert Svetske banke i dobitnik tzv. „Nobelove nagrade” za ekonomiju, a danas profesor na Univerzitetu Kolumbija i slobodni mislilac, u svojoj najnovijoj knjizi *Slobodan pad* analizira uzroke i posledice najvećeg ekonomskog pada u SAD i pojedinim zemljama u svetu, još od vremena Velike depresije iz tridesetih godina XX veka. Iako su ekonomske krize, posebno u zemljama u razvoju, veoma česta pojava (autor navodi da ih je bilo 124 u periodu 1970–2007), Štiglic ukazuje na to da se ovoga puta radi o „krizi koja je teža nego što je to uobičajeno” i koja između ostalog, ilustruje da postoje ozbiljne, do sada neiskazane „greške” u funkcionisanju modernog kapitalističkog sistema. Već na početku, Štiglic se legitimizuje kao sledbenik ekonomske misli J.M. Kejnso (*Cains*), ukazujući na njegov stav da, iako tržište leži u osnovi svake uspešne privrede, „tržište ne funkcioniše dobro ako je otačljeno samo sebi”. Finansijski krah iz 2008. godine u SAD pokazao je da dugo hvaljena

„samoregulacija” tržišta predstavlja običan mit i da je tek energična intervencija države uspjela da spase američku, pa time i svetsku privredu, od totalnog kolapsa pred koji su je dovele najveće i najbogatije, a dotada i „najsuspešnije” američke banke. Kako je bilo moguće da ceo finansijski sistem SAD bude doveden do ivice provalije, u koju su, uzgred, potonule neke od najmoćnijih finansijskih institucija SAD (poput *Lehman Brothers*), dok je većina drugih bila spasena tek zahvaljujući ogromnoj finansijskoj injekciji od skoro 800 milijardi dolara poteklih iz državnog budžeta SAD? Koliko su dobri i koliko dovoljni koraci koje je Bušova, odnosno Obamina administracija preduzela od momenta nastanka krize? Šta dalje? – to su neka od pitanja na koja Štiglic pokušava da odgovori u ovoj knjizi.

Pojava finansijskog „balona” ima relativno jednostavno osnovno objašnjenje koje vredi i za svaku drugu finansijsku piramidu – jedina je razlika u složenosti finansijske konstrukcije, odnosno „tehnik” koja je proizvela balon, kao i u njegovom obimu. Na više stotina stranica, Štiglic objašnjava na koji način su godinama tražnja i rast u SAD (pa indirektno i u svetu) veštački podsticani finansijskim instrumentima koje su smislile i primenjivale velike komercijalne i investicione banke („derivativi”, hipotekarna „sekuritizacija”, kreditne politike, kreditne kartice i dr.). Naslovi nekih poglavlja dobro ilustruju autorov stav u odnosu na ovu praksu: „predatorski krediti”, „velika američka pljačka”, „pohlepa trijumfuje”... S jedne strane decenijska politika deregulacije finansijskih tržišta i bankarskih aktivnosti, a s druge stvaranje fiktivne kreditne sposobnosti u stanovništvu (koje je zahvaljujući lakim kreditima podsticano da se preko mere zadužuje i troši), doveli su do situacije „naduavanja” finansijskog sistema, koji je proizvodio fiktivni rast privrede i još veće naduavanje „balona” koji se mogao meriti stotinama milijardi dolara („derivativi su postali finansijsko oružje masovne destrukcije”). Štiglic demonstrira kako je finansijski sistem postao toliko „sofisticiran” – smišljanjem novih „instrumenata” koji su fiktivno „pokrivali” rizike („U naletu metafizičke inovativnosti, (bankari) su izmišljali sintetičke proizvode bazirane na sintetičkim proizvodima.”) – da čak ni same banke više nisu znale koji je obim njihove izloženosti prema riziku nesolventnosti od strane zajmoprimaca. Na primer, uoči samog njenog bankrota, banka *Lehman Brothers* iskazala je neto profit od 26 milijardi USD (iako su u stvari već imali „rupu” od 200 milijardi USD). Kada je, najzad, ceo sistem propao, „zemlja u kojoj je socijalizam često tretiran kao anatema, socijalizovala je ceo rizik i intervenisala na tržištu u tada neviđenom obimu”. Da nije istina, bilo bi apsurdno.

Autor, koji je, uzgred, bio jedan od ređeg broja ekonomista (uz P. Krugmana, Dž. Soroša i dr.) koji su već godinama najavljivali finansijski krah, posebno ukazuje na neke od strukturnih problema američke privrede i društva, koje je otkrila ova kriza: dominacija finansijske oligarhije nad institucijama u Vašingtonu; postepena deindustrijalizacija zemlje i rast nezaposlenosti; sve dublje socijalne razlike („plate viših kadrova u upravi firmi su u trideset godina porasle od 40 prosečnih plata na više hiljada prema jednoj

prosečnoj plati"); moralni problem političke i društvene odgovornosti; porast ukupne zaduženosti SAD do stepena da američki finansijski balans zavisi od – spoljnotrgovinske politike Kine. Štiglic dosta prostora kritički posvećuje i merama koja je u prvom periodu svog mandata preduzela Obamina administracija. On smatra da su mere bile nedovoljne a da kriza nije iskorišćena za dublju reformu sistema. Bez obzira na do sada neviđen obim krize i silinu udara na ekonomiju SAD, iz knjige se može zaključiti da je finansijski sistem u kojem dominiraju slabo ili nikako kontrolisane mega-finansijske institucije (*"too-big-to-fail"*) u suštini ostao nepromenjen i nakon zbivanja i mera iz 2008. i 2009. godine čiji je prvenstveni cilj bio da održe nepromenjenu finansijsku strukturu i da očuvaju interese akcionara, odnosno velikih banaka. Bankari međusobno i dalje dele visoke bonuse, mega-banke su tamo gde su bile, dok njihove greške pokrivaju poreski obveznici u SAD i Zapadnoj Evropi.

Štiglic posvećuje pažnju i međunarodnim posledicama američkog finansijskog kraha. Navodeći, uzgred, da su mere koje su SAD i druge razvijene zemlje nakon razbuktavanja krize preduzele prema svojoj privredi bile potpuno suprotne od onih koje su tokom decenija bile nametane zemljama u razvoju, autor ukazuje na neke od tema za moguću reformu međunarodnog finansijskog sistema: jačanje uloge države u ekonomiji a posebno u nadzoru finansijskih tokova, globalno regulisanje finansijskih tržišta, partnerstvo između SAD i Kine, uvođenje novog globalnog sistema finansijskih rezervi koji ne bi bio baziran samo na dolaru, jačanje multilateralne saradnje. U završnom delu, autor se bavi i problemima evrozone, sugerišući razdvajanje evrozone (odnosno evra kao valute) na dva dela: na razvijeniju i manje razvijenu grupu zemalja EU. On ističe i negativne aspekte politike stroge štednje, koja se primenjuje u zemljama poput Grčke ili Portugala i koja će vremenom dovesti u pitanje podršku projektu evropske integracije.

Dok se Štiglicova knjiga prvenstveno bavi stanjem američke privrede pre i nakon izbivanja finansijske krize, delo *Žaka Atalija*, još jednog bivšeg i povremenog bankara (bio je prvi čovek Evropske banke za obnovu i razvoj, sa kojeg mesta je bio smenjen) bavi se drugim, ali povezanim fenomenom ekonomske konjunktura u razvijenim zemljama: eksplozijom javnih dugova, posebno u evropskim zemljama (*Svi propali za deset godina?*). Atali ukazuje na neobični fenomen da „osim u periodu ratova, još nikada javni dugovi najbogatijih država sveta nisu bili tako visoki”. Nalazimo se u paradoksalnoj situaciji da današnji „svetski bankarski sistem finansira potrošnju u zemljama Severa na osnovu štednje u zemljama Juga, naplaćujući, usput, visoke komisije za svoje usluge”.

Intelektualac renesansne širine, Atali svoje delo obogaćuje istorijskim pregledom nastanka i razvoja javnih dugova, od srednjeg veka do danas. Pri tome, on ne zaobilazi, između ostalog, ni ulogu jevrejskih bankara – poverilaca francuskih i engleskih kraljeva, niti propast kuće Openhajmer u XVII veku (koju su upropastili ratovi austrijskih Habzburga), i zaključujući da je retko kada izašla na dobro uloga „poverioca nekog suverena” (o čemu

upečatljivo svedoči i saga o propasti Templarskog viteškog reda). Istorijski, visoki javni dug uglavnom je bio povezan sa periodima ratova. Periodi ekonomskog rasta i mira, uglavnom su značili i relativno smanjenje javnog duga, kako se to posebno desilo u Evropi u XIX veku i nakon II svetskog rata. Proglašenje bankrota u odnosu na spoljni dug dešavalo se ipak veoma često: između 1800 i 2009. bilo je 250 bankrota u odnosu na spoljna dugovanja, od čega je proglašeno 68 državnih bankrota (na javni dug). Među najpoznatijim bankrotima, koje pamti i stara srpska poslovice („*zadužen kao Grčka*“) zabeležen je bankrot Grčke iz 1893. godine. Međutim, vrlo malo je zapadnih zemalja koje se bar jednom ili više puta nisu našle u situaciji Grčke (Francuska država je šest puta proglasila bankrot u periodu pre 1797).

Atali ukazuje na to da je sadašnji porast javnih dugova u razvijenim zemljama dobrim delom direktna posledica američke finansijske krize: vlade SAD kao i drugih zapadnih zemalja izabrale su da umesto bankarskog kraha, povećaju svoj javni dug kako bi finansirale banke koje su se našle (zbog sopstvenih politika) na ivici finansijskog sloma. Za manje od dve godine (2009–2010) evropske vlade odobravaju svom bankarskom sektoru ogromna sredstva (kojima nisu raspolagale, nego su – apsurdno – morale da se zaduže na finansijskim tržištima) u visini od 2,1% od BNP u novcu i preko 20,5% u garancijama. U istom periodu javni dug u Evropi porastao je u proseku za 14,5% od BNP. Kako u prethodno prikazanoj knjizi kaže Džozef Štiglic, radi se verovatno o jednoj od najvećih redistribucija bogatstva u novijoj svetskoj istoriji, gde se poreski obaveznici (tj. države) putem budžetskog i fiskalnog sistema mnogostruko zadužuju da bi se obezbedilo dovoljno kapitala za akcionare banaka i rentijere čijim kapitalom manipulišu te iste banke! Čini se da je kriza veoma transparentno pokazala kako funkcioniše i u čijem interesu funkcioniše današnji međunarodni kapitalistički sistem.

Atalijeva knjiga sadrži i više opcija – scenarija u pogledu daljeg razvoja krize (negativni i neutralni scenario), od kojih neki obuhvataju i mogućnost propasti evra, a posle toga možda i EU. Atali ukazuje na činjenicu da je jedini realan i dobar način da se smanji dug – rast BNP, što obuhvata ne samo mere štednje, nego i miks mera podsticaja i investiranja u dugoročnije projekte (obrazovanje, istraživanje, životna sredina i dr.). U pogledu EU, koja je dugo kopirala deregulaciju finansijskog sektora koju je sprovodio SAD, autor predlaže niz mera čiji bi cilj bilo produbljivanje integracije i aktivna ekonomska politika: stvaranje „evropskih obligacija“, evropski garantni fond, kao i mere kojima bi cilj bio odlaganje vraćanja dugova, bez proglašenja formalnog moratorija na njih.

Duško LOPANDIĆ